

Dějiny lidstva jako výchovný proces

TOMÁŠ BONĚK

„Pojďte, vystupme na Hospodinovu horu, do domu Boha Jákobova. Bude nás učit svým cestám a my budeme chodit po jeho stezkách.“

Micheáš 4,2

Život lidstva se v průběhu dvacátého století změnil tak radikálně, že je jen obtížně uchopitelné, kde vlastně stojíme a jak by se naše civilizace a kultura měly vyvíjet dál. Mnozí hovoří o *konci dějin* či o *střetu civilizací* a snaží se další vývoj odhadnout na základě historických, sociologických, psychologických nebo dokonce genetických zákonitostí. Jiní poukazují na to, že dějiny dvacátého století jsou dějinami rozpadu starých duchovních, kulturních a sociálních struktur a že tudíž známé historické zákonitosti přestávají platit. Patrně ještě nikdy v dějinách nenastala situace podobná té dnešní. V minulosti víceméně platilo, že lidé žijící v rámci jednotlivých národů a civilizací měli společnou duchovní orientaci, která jim byla základní jistotou a oporou. Důležitou součástí každé duchovní tradice je i její vlastní historický příběh, dějinné souvislosti, ze kterých přítomnost vyrůstá jako jejich pokračování a plod. Jinakost, jakákoli odlišnost od „normálu“ či novota byla vždy vnímána jako něco ohrožujícího, a to i proto, že pro ni často v daném historickém kontextu nebylo místo. Společenství lidí sdílejících stejné kulturní a duchovní hodnoty bylo prostorem, který budoucí generace vychovával ve svém duchu. Celková atmosféra té které epochy mocně ovlivňovala i vývoj jednotlivců.

Vývoj globální civilizace v posledních stoletích a desetiletích vedl na jedné straně k tomu, že se setkání s *jinakostí* stalo nedílnou součástí našich životů, na druhé straně dochází k postupné, avšak v posledku důsledné atomizaci duchovní orientace. Proto se dnes chceme-li bavit o duchovních základech lidské

kultury, můžeme obrátit jen do minulosti. Ať už svou duchovní minulost hodnotíme jakkoli, můžeme si v této souvislosti uvědomit, že živá jednotná duchovní orientace, která by našim životům dávala společný smysl a cíl, již v podstatě neexistuje. Světem se šíří strach a bezradnost, stejně tak jako nejrůznější náhražky a napodobeniny starých duchovních nauk a opor — ať už to jsou nejrůznější ideologie a kultury osobnosti nebo jiné formy masovosti. Psychologové varují, že celkové kulturní a duchovní vykořenění společnosti vede ke stále častějším psychopatologickým jevům. Mnozí proto vnímají dnešní vývoj jako něco veskrze negativního. Ztráta starých duchovních tradic, které jsme měli zdědit po předcích a dále je rozvíjet a nést, je pro ně tragédií. Nechceme-li propadnout zoufalství, je nezbytné položit si otázku, jakým způsobem by se výchova lidstva měla proměnit.

Jedním z možných klíčů je pohled na dějinný vývoj lidstva. Ještě nikdy jsme neměli tak rozsáhlý a podrobný přehled o svých dějinách. Vedle stále dokonalejších archeologických a dalších vědeckých metod je to i moderní způsob předávání informací, který tuto skutečnost podporuje. Historie se trvale těší velkému zájmu veřejnosti. Málokdo si ale uvědomuje, jak silně jsou mnozí autoři při interpretování zjištěných skutečností zatíženi vlastní životní zkušeností a náladou doby, ve které sami žijí. Mnohé z toho, co bylo v dávných dobách nezvratně základním hybatelem dějin, je tak v dnešních studiích často vnímáno jako druhořadé či nepodstatné. Celé generace historiků k minulosti přistupují podle přísloví „podle sebe soudím tebe“, a tak se interpretace různých událostí mění s dobou.

Jejich přístup závisí na tom, jak si odpovědí na následující otázky:

1. Jaké síly určují a ovlivňují běh dějin?
2. Může člověk dějinám porozumět?
3. Jaký je smysl a cíl dějin?
4. Může člověk porozumění dějinám v sobě zvnitřnit tak, že se z něj stane jejich aktivní spoluvůrce?

Každá generace historiků na to má jiný názor. Romantičtí historici začátkem devatenáctého století vnímali ještě něco z toho, co nazývali „duchem dějin“. Jejich pohled byl veden vysokými ideály, v jejichž stínu se ztrácelo pochopení konkrétních historických dějů. Vnější geografické, klimatické či hospodářské souvislosti byly zřídka předmětem podrobného zkoumání. V tom smyslu měla

historická věda konce devatenáctého století oprávněnou touhu soustředit se jen na „archivní fakta“. V jejich stínu se ale zase postupně zcela vytratil duchovní rozměr dějin. V dnešní době se i v pohledu na dějiny objevují nejrůznější, někdy i zcela protichůdné názory. Na jedné straně tu jsou postmoderní historici, kteří s velkou radostí strhávají pozitivní „historické mýty“ a dějinné události interpretují jako souboj sobeckých zájmů a nízkých pohnutek. Snaží se ukázat, že základním a v podstatě jediným hybatelem dějin jsou tržní mechanismy na nejrůznější úrovni — od genetické až po duchovní. Druhý extrém tvoří autoři, kteří za vším a ve všem hledají za každou cenu tajemno nebo alespoň nějaké spiknutí.

Již na počátku dvacátého století přinesl pohled, který obě tyto jednostrannosti překonává a doplňuje, zakladatel antroposofické duchovní vědy Rudolf Steiner. Ve svých nesčetných přednáškách rozvíjí pohled na dějiny, ze kterého se snaží vycházet i tento článek. Ukazuje, že přírodní, hospodářské, sociologické a další podmínky mají významný podíl na utváření historické skutečnosti — podněty, které dějinný vývoj udržují v chodu a dávají mu významné impulzy, však podle něj přicházejí z duchovního světa. Tyto jednotlivé podněty přitom nejsou nutně jen pozitivní. Steinerův pohled na dějiny kulminuje v poznání, že základním hybatelem dějin je Kristus — tvůrčí Duch, který se po mystériu na Golgotě stal Pánem dějin.

Vedení lidstva

Ve starých kulturách vnímali jejich vůdcové pedagogickou odpovědnost vůči těm, kterým vládli, jako něco samozřejmého. Tuto svou odpovědnost zároveň chápali jako úkol, který jim svěřili bohové. Náčelníci, šamani, kněží a králové byli považováni za posly nebes, povolání k tomu, aby podle věčného řádu všehomíra vedli a pořádali pozemské bytí. Přitom platilo, že zájem skupiny byl vždy nadřazen zájmům jednotlivce. Sociální a mravní řád společnosti byl tedy garantován hierarchicky uspořádanou mocí, která se opírala o množství nejrůznějších příkazů, zákazů a *zákonů*, jejichž původ byl hledán v duchovním světě.

Vztah k dějinám se vyvíjel a měnil. To se kromě celé řady různých mýtů a legend odráží i v biblických příbězích. Bible je vlastně doslova jakýmsi klíčem k dějinám. Historici namítají, že události v ní popsané jsou z historického hlediska velmi problematické. Bible si neklade za cíl popisovat objektivní historická

fakta. Jde v ní o to, popsat určité principy a duchovní zákonitosti historického vývoje. Bůh Bible je Bohem dějin. Proto je možno se při četbě Bible ptát, jak tento Bůh v dějinách působí. Ponechme stranou komplikovanou otázku, kdo vlastně je tento starozákonní Bůh — Hospodin. Jakákoli zjednodušující odpověď nedokáže vystihnout hloubku problému. Spokojme se proto s myšlenkou, že jde o vůli duchovního světa, která se projevuje v různých situacích na různých úrovních.

Starý zákon nám nabízí velký vývojový oblouk, který je napnut od mýtického pádu do hříchu až do doby krátce před příchodem Ježíše Krista. I když jednotlivé knihy Starého zákona procházely postupným vývojem a úpravami, je v nich patrné, jak se postupně měnilo vědomí starozákonního národa.

Jakýmsi iniciačním okamžikem a tím i počátkem dějin je v biblickém příběhu zásah odpůrcí mocnosti — hada — Lucífera, který svedl člověka k předčasnému, zakázanému poznání a tím jej uvedl do pádu do hříchu. Dějiny jsou následkem tohoto pádu. Bez něj by vůbec nezačaly.

Na počátku dějin vyvoleného národa stojí praotec Abraham, který opustil na Boží příkaz dům a kulturu svého otce a vydal se na cestu do neznáma. Starý zákon své hrdiny nepopisuje jako bezchybné nadlidi. I ti nejpovolanější v něm selhávají a svými pochybeními přinášejí zkázu sobě i druhým. Podstatná je ochota a schopnost alespoň někdy a v podstatných okamžicích naslouchat Božímu hlasu, který mění život a vede dějinami. To se zřetelně projevuje už v životě Abrahama, Izáka a Jákoba, ale pokračuje dál i ve všech dalších příbězích. Starý zákon před nás staví mohutné panorama dějin, v nichž působí vůle Boží. Příběh Izraele se odehrává v jakémsi kyvadlovém kmitu mezi Babylonem a Egyptem. Obě velká kulturní a duchovní centra na něj působí a Izrael se vůči nim zároveň opakovaně vymezuje.

Sledujeme-li starozákonní příběhy od Abrahama přes Mojžíše, soudce, krále a proroky až do doby, kdy hlas Božího Ducha na čas umlkne, můžeme si všimnout, že je tu vlastně popsán sestupný vývoj vědomí. Ti, kteří měli živý kontakt s duchovním světem či s bohy, vytvářeli vždy duchovní elitu, která vedla lid. Zatímco v době Abrahama, Izáka a Jákoba přicházela Boží vůle pořádající osudy lidí a další vývoj vždy znovu ducha-přítomně skrze duše praotců, je na Mojžíšovi, aby s téměř faraónskou autoritou dal lidu Zákon, který odráží vůli nebes a má platit i v budoucnosti. Mojžíš je povolán, aby v užším smyslu založil židovské náboženství. Dává mu morální a kultický řád i historický příběh. Většina ročních svátků v židovském náboženství vychází z připomínky událostí z doby Mojžíšovy. Bůh předků — Bůh Abrahamův, Izákův a Jákobův — našel v Mojžíšovi svého zástupce a mluvčího na

zemi. Mojžíš vyvedl lid z egyptského zajetí a zároveň mu předal proměněný plod velké egyptské kulturní epochy. Po něm přicházejí osobnosti, které jsou podle své zralosti osudově vybrány a předurčeny, aby vedly lid. Na konci období soudců se ale už i u nich objeví pokušení přenést moc dynasticky na syny. Do této situace volá lid před soudcem Samuelem „dej nám krále!“.

V osudových dramatech prvních králů Saula, Davida a Šalamouna je naznačený posun vědomí dobře patrný. Zvláště u Davida, který je podobně klíčovou osobností jako Mojžíš, lze vidět mimořádný a překvapivý osobní vývoj. Předtím, než usedl na trůn, se musel stát samostatnou pozemskou osobností, oproštěnou od všeho, co ho vázalo k minulosti. Stal se vyhnancem, zlodějem a vlastizrádcem, který porušil celou řadu příkázání, a přece — a nebo právě proto — se stal předobrazem budoucího krále. Pozdější králové sami mnohdy zcela ztratili živé spojení s Bohem, a tím i věrnost jeho cestě. Úlohu udržovat spojení s Bohem převzali proroci, kteří se pak často stávají nepohodlnými karateli a kritiky. I jejich hlas, který má již jen poměrně malou možnost ovlivnit život společnosti, však nakonec téměř umlká.

Tak se završuje sestup vědomí z nebeských duchovních výšin na zem, do pozemské skutečnosti. Základním motivem Starého zákona je proto Exodus, což znamená „vyjítí“. Člověk opouští staré, aby našel nové, a přitom to staré nenávratně ztrácí. Plný smysl a cíl tohoto vývoje zůstává ve Starém zákoně ještě skryt.

Zlom ohlásil až Jan Křtitel, který mocným prorockým hlasem připravil cestu Ježíše z Nazaretu, v němž se stal Kristus-Logos člověkem. Mystériem na Golgotě bylo bodem obratu a novým počátkem dějin.

„A to Slovo se stalo tělem“

Životem, smrtí a zmrtvýchvstáním Ježíše Krista začaly nové dějiny. Zabýváme-li se procesy v dějinách křesťanství, které během svého dlouhého vývoje prošlo celou řadou změn, zjistíme, že je to skutečně náboženství Syna člověka. V jeho historickém příběhu se totiž mimořádně přesně zrcadlí vývoj jednotlivého člověka od narození, přes dětství a mládí až do dospělosti. Při pohledu na jakýkoli skutečný vývoj je možno si všimnout, že vždy, když dojde k dalšímu vývojovému kroku, musí se nějaká starší kvalita ztratit. To nás může naplnit smutkem, ba co víc, může to v nás vyvolat přesvědčení, že sestupný vývoj,

popsaný na základě příběhů Starého zákona, dále pokračuje. Paralela tohoto vývoje s vývojem člověka ale poukazuje na úplně jinou stránku věci.

Na začátku každého lidského života se postupně rozvíjejí tři schopnosti — chůze, řeč a myšlení. Malé dítě nejprve dobývá prostor, ve kterém se pak pomocí řeči stává spolutvůrcem společenství a kde postupně rozvíjí schopnost myšlení. Nejinak tomu bylo na počátku křesťanství. Apoštolově se vydali na dlouhé cesty a zakládali všude tam, kde byli přijati, prostřednictvím slova křesťanské obce. Na tuto fázi vývoje navázala doba velké myšlenkové reflexe křesťanství — doba církevních otců.

Ve čtvrtém století se pak, podobně jako v životě člověka, objevila zvýšená autorita „matky církve“ a „svátých otců-biskupů“. Tuto paralelu je možno dále rozvinout v mnoha jednotlivostech, proto na toto téma chystám podrobnější studii. Zde se jen zastavme ještě u tří významných mezníků, které naznačenou souvislost dobře ilustrují.

Pedagogové waldorfských škol hovoří o takzvaném rubikonu v devátém roce života dítěte. Je to doba přelomu, ve které končí první fáze dětství. Zatímco do devíti let převládá ve výchově napodobování a příklad, přichází nyní jako vůdčí prostředek autorita.

Deváté století znamenalo ve vývoji křesťanství veliký zlom. Do této doby spadá známý koncil v Konstantinopoli (869), o němž se dá zjednodušeně říci, že z pohledu na člověka odstranil ducha. V této době došlo k rozkolu východních církví s církví západní. Východ zůstal věrný staré řecké církevní tradici, plné symbolů a hluboké zbožnosti. Latinský západ přijal nové vědomí a začal o věcech přemýšlet. Zatímco na východě se vývoj téměř zastavil, západ prošel během následujících tří století mohutným vývojem. Nejenže se v rámci západní římské církve objevilo velké množství nových mnišských řádů, které představovaly svébytné proudy spirituality. Během poměrně krátké doby působily v jejich řadách takové osobnosti jako Bonaventura či Tomáš Akvinský. Nastala velká myšlenková reflexe života a víry.

Toto období vrcholí ve čtrnáctém století. Náhle jako by středověkému způsobu života docházel dech. V roce 1378 umírá Karel IV., nejvyšší světská autorita Římské říše. Za jeho vlády byl svět ještě jaksí „v pořádku“. Církví vládl papež a říši císař, a to podle věčných řádů a s Bohem svěřenou autoritou. Rozvíjel se „krásný styl“ a svět byl vykládán symbolicky. Na jihu Evropy se v renesanci ukázaly červánky velké změny.

Na konci čtrnáctého století přichází na Karlem IV. založenou pražskou univerzitu student Jan Hus. Osobnost, která svým životem a především svou smrtí přinesla novou dobu. Už ne autorita a symbolické výklady, ale poznaná pravda se má stát určující silou života. Hus před Kostnickým koncilem je vlastně obrazem setkání epoch vývoje vědomí. On a po něm další a další reformátoři a buditelé jsou novou „lidskou“ autoritou. Nezávisle na institucích a starých tradicích.

Historický vývoj křesťanství v tomto období nápadně koresponduje s vývojem člověka ve čtrnácti až patnácti letech. V této době se postupně mění vztah dětí k autoritám a ke světu. Dospívající si volí sami své vzory, o které se mohou opírat. Hledají pravdu a autentičnost.

Následuje období intenzivní konfrontace se sebou samotným a objevování světa, svých schopností a dovedností. V popředí jsou i sociální a partnerské otázky. Pohlédneme-li na období sedmnáctého, osmnáctého a devatenáctého století, pak nebude těžké najít, kde a jak se ve vývoji lidstva tyto kvality projevují. Rozvoj vědy a techniky, průzkum dalekých oblastí a rozvoj kolonií a v neposlední řadě i sociální otázky — to vše a ještě mnohem víc zrcadlí se všemi svými klady a zápory život dospívajících.

V jednadvaceti letech se člověk stává duchovně dospělým. Je to doba, kdy přejímá odpovědnost za sebe samého. Dokážeme-li se na současnost podívat takovým způsobem, pak shledáme[^] že to, co se nám může na první pohled zdát jen negativním, je vlastně logickým vyústěním procesů, které dávají jasný směr. Nejen člověk, ale i křesťanství hledá na své cestě sebe sama. Takový pohled na dějinný příběh křesťanství ukazuje, že dějiny nejsou nahodilou směsí navzájem se podmiňujících událostí, nýbrž že v nich lze — navzdory zjevným jednostrannostem a narušením — rozpoznat červenou nit smysluplného vývoje — cestu ke Kristu.

Nářky nad tím, že se rozpadají staré formy sociálního soužití a tím i výchovy, vycházejí z nepochopení vnitřní dynamiky dějin. Lidstvo stojí před velkou zkouškou. Výchovná cesta dějinami nezadržitelně směřuje k sebevýchově, která se stává základním kamenem budoucnosti. Dějiny je možno chápat jako trvalé směřování ke svobodnému lidskému já, jehož smysl se plně odhaluje jen christologickému pochopení. Člověk je povolán, aby byl tvůrcem vlastního osudu a aby skrze něj budoval dějiny — velkou školu lidstva.